

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Freuds ambivalentieconcept

(1916-1940)

Patrick Meurs, Gaston Cluckers,
Jozef Corveleyn

Aan het slot van zijn werk legt Freud meer nadruk op het belang van het samenspel van liefde en haat in de preoedipale ontwikkeling. Klinische ervaringen met de narcistische neurosen (melancholie, paranoia) en theoretische vernieuwingen (herformulering van de driftdualiteit, het structurele model) hebben hem hiertoe gebracht. Freuds bevindingen omtrent het preoedipale zijn echter meer gefragmenteerd dan die op het gebied van de oedipale ambivalentie.

Inleiding

In de eerste bijdrage over Freuds ambivalentieconcept, meer bepaald over de periode 1892-1915, hebben we getoond dat dit concept vooral de specifieke betekenis van gevoelsambivalentie heeft. Slechts sporadisch komt bij Freud een meer algemeen ambivalentieconcept voor, verwijzend naar allerlei tegenstellingenparen.

Van de gevoelsambivalentie worden tot 1915 vooral de oedipale aspecten en de neurotische gestalten beschreven. In *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, meer bepaald in *Libidotheorie und Narzißmus*, betreurt Freud (1916-1917, p. 443) dat het onderzoek naar de specificiteit van de constellatie van liefde- en haatgevoelens in de narcistische neurosen nog maar in de kinderschoenen staat. Vanaf de publicatie over de melancholie (Freud 1917) wordt het pregenitale samenspel van liefde en haat ook met 'ambivalentie' aangeduid.

Dr. P. Meurs is post-doctoraal onderzoeker aan het Centrum voor Kinderpsychotherapie (KU Leuven) en psychoanalytisch therapeut in een project van preventieve ontwikkelingsbegeleiding in Het Huis der Gezinnen (Anderlecht, Brussel).

Correspondentieadres: Centrum voor Kinderpsychotherapie, Tiensestraat 102, 3000 Leuven.
E-Mail: patrick.meurs@psy.kuleuven.ac.be.

Prof. dr. G. Cluckers is hoogleraar in ontwikkelingspsychologie en kinderpsychotherapie (KU

Leuven). Hij is hoofd van het Centrum voor Kinderpsychotherapie en verantwoordelijk voor de postacademische vorming in de psychodynamische kindtherapie.

Prof. dr. J. Corveleyn is als psychoanalyticus verbonden aan de Belgische School voor Psychoanalyse. Hij is hoogleraar in de dieptepsychologie en de godsdienstpsychologie te Leuven en Amsterdam. Decaan van de faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen (KU Leuven).

We bespreken eerst de gevoelsambivalentie in de melancholie, daarna in de andere narcistische neurosen waarop Freud het ambivalentieconcept tussen 1917 en 1920 toepast.

Vervolgens tonen we hoe ondertussen een andere evolutie – de herformulering van de drifttheorie in 1920 – niet zonder gevolg blijft voor het ambivalentieconcept.

Ten slotte bespreken we hoe het onderzoek naar de specificiteit van het vrouwelijke Oedipuscomplex Freud een nieuwe kans biedt om de invloed van de preoedipale ambivalentie op de oedipale ambivalentie te thematiseren.

De ambivalentie in de narcistische neurosen

Ambivalentie in de melancholie In *Trauer und Melancholie* (Freud 1917) worden het normale rouwproces, het rouwproces bij een dwangneurose en het rouwproces in de melancholie beschreven. Gevoelsambivalentie speelt hier op verschillende manieren een rol in: ‘Het verlies van het liefdesobject is een uitstekende aanleiding om de ambivalentie van de liefdesbetrokkenen te voorschijn te brengen (...)’ (Freud 1917, p. 437; vert. p. 82).

In het normale rouwproces bevordert de ambivalentie het langzame loslaten van de libidinale binding aan het verloren object: ‘Zoals de rouw het Ik ertoe aanzet afstand van het object te doen doordat hij het doodverklaart en het Ik de premie van het in leven blijven in het vooruitzicht stelt, zo maakt ook elke ambivalentieworsteling afzonderlijk de fixatie van de libido aan het object losser (...)’ (Freud 1917, p. 445; vert. p. 90).

De ambivalentie toont zich hier bijvoorbeeld in de vorm van verzet tegen het geleden verlies, protest jegens de overledene over diens heengaan en verwijten aan zijn adres over gemiste kansen en onhebbelijkheden. Zulke ambivalenties blijven vaak onbewust, maar typerend voor het normale rouwproces is dat ze bijwijlen ook bewust kunnen en zelfs moeten worden. Ze bevorderen het loslaten van de overledene en de verwerking van het verlies. Met het vorderen van het rouwproces, vermindert ook de ambivalentie: ze dooft uit, raakt op de achtergrond en uiteindelijk blijft van het verloren object een hoofdzakelijk positief beeld over.

Het rouwen van een dwangneuroticus gaat daarentegen met opvallende zelfverwijten gepaard. Vooral het idee dat hij niet voldoende gedaan heeft om het verlies van het object te voorkomen, is en blijft prominent aanwezig. Freud beschouwt deze dwanggedachte als een teken dat de negatieve gevoelens jegens het verloren object slechts bewust kunnen worden nadat ze tegen het zelf gekeerd zijn.

In de melancholie zijn deze zelfverwijten ook sterk; ze kunnen zelfs leiden tot zelfdoding. De negatieve gevoelens tegenover de objecten kunnen hier evenmin bewust worden en worden in hun geheel op het zelf gericht. Dan blijkt pas dat de vijandigheid die erin betrokken is niet alleen extremer of destructiever is dan in de dwangneurose, maar tevens uit een vroegere ontwikkelingsfase stamt.

De zelfverwijten van de melancholicus doen zich niet alleen voor bij reëel verlies van een geliefd object maar ook reeds bij dreigend objectverlies en zelfs bij krenking of ontgoocheling in een objectrelatie. Deze was voordien al ambivalent: gekenmerkt door 'pro's en contra's van de liefdestwisten die tot het verlies van de geliefde geleid hebben' (Freud 1917, p. 434, vert. p. 79). Bij narcistische krenking wordt de objectbezetting losgelaten: de libidinale band met het object wordt in het Ik teruggetrokken. Hierdoor valt de aanvankelijk op het object gerichte ambivalentie, door orale incorporatie, als een schaduw over het Ik.

De specificiteit van de ambivalentie van de melancholicus wordt begrijpelijk in het kader van de narcistische mechanismen die dit ziektebeeld domineren. Het betreft een ambivalentie die uit de narcistische ontwikkelingsfasen stamt, meer bepaald oraal-sadistische ambivalentie: '(...) het zich verinnerlijken, incorporeren of verslinden, een vorm van liefde die met de opheffing van de existentie van het object verenigbaar is, en in die zin ambivalent genoemd mag worden (...)' (Freud 1915, p. 231, vert. p. 64). Deze oraal-sadistische ambivalentie wordt pas bewust nadat ze tegen het zelf gekeerd wordt, waar ze de potentieel vernietigende aspecten toont in het risico van de zelfdoding.

Waar het in het normale rouwproces om gevechten met de eigen ambivalentie (*Ambivalenzkämpfe*) gaat die bewust gevoerd kunnen worden, gaat het in de pathologie om ambivalentieconflicten (*Ambivalenzkonflikte*) die onbewust blijven. In de dwangneurose gaat het om de oedipale ambivalentie van het vadercomplex die verdrongen is en enkel nog bewust kan worden jegens het zelf. In de melancholie wordt deze onbewuste vijandigheid eveneens tegen het zelf gericht, maar de vijandigheid is hier getekend door narcistische mechanismen: ze is primitiever (oraal-sadistisch) en destructiever van aard.

Ambivalentie krijgt op deze wijze in 1917 voor het eerst een belangrijke plaats bij de bespreking van de narcistische neurosen. Freud gaat echter in de volgende jaren, met de herformulering van de drifttheorie, andere wegen op. Zijn reflectie omtrent de ambivalentie in de narcistische neurosen richt zich, in 1920, alleen nog op de paranoïde psychose.

De paranoïde affectomkering van liefde in haat, als afweer van de homoseksualiteit

In *Über die Psychogenese eines Falles von weiblicher Homosexualität* beschrijft Freud (1920a) de lotgevallen van de homoseksuele partnerkeuze van een achttienjarige vrouw. In de adolescentie vindt bij het meisje normalerwijze steeds een heropleving van oedipale liefde voor de vader en rivaliteit met de moeder plaats. Net op dat moment krijgt de gehate moeder van de vader wat het meisje zelf van hem verlangt: een kind. Ontgoocheling hierover leidt tot een afwending van de geliefde vader, en daarmee ook van de vrouwelijkheid en de eigen kinderwens. Het meisje neemt een mannelijke positie in en kiest de moeder als liefdesobject. Deze transformatie van

haat jegens de moeder in liefde is volgens Freud slechts verklaarbaar vanuit de ambivalentie van de vroegste moederbinding: 'Haar relatie tot haar moeder was stellig van begin af ambivalent geweest, het kostte weinig moeite de vroegere liefde voor haar moeder weer tot leven te wekken en met behulp daarvan haar tegenwoordige vijandigheid tegenover haar moeder te overcompenseren' (Freud 1920a, p. 285; vert. p. 192-193).

De moeder laat net dan aanvoelen dat ze veel gelukkiger is met haar pasgeboren zoon dan met haar adolescente dochter. Dit bevordert de verplaatsing van de liefde voor de moeder naar een andere vrouw. De vader verzet zich tegen deze homoseksuele keuze van zijn dochter, waarop het meisje een zelfmoordpoging doet. De beminde dame neemt in de nasleep hiervan enige afstand van het meisje – een nieuwe krenking, die beantwoord wordt met een affectomkering, ditmaal paranoïde van aard: de beminde dame wordt door het meisje als een gehate achtervolgster ervaren. De paranoïde waan dient aldus de afweer van de homoseksuele liefde die door de beminde dame afgewezen was.

De ambivalentie vormt bij dit alles een achtergrondmechanisme waardoor zulke affectomkeringen mogelijk worden. Het is veeleer een algemene omschrijving, verwijzend naar het gegeven dat het liefdesleven uit allerlei tegenstellingen bestaat (vgl. Freud 1909, p. 346). Het specifieke van de ambivalentie die in deze narcistische neurosen in het geding is, wordt in deze tekst niet verder uitgewerkt.

De klinische ervaringen met een tegen het zelf gekeerde destructiviteit in de melancholie en met de tegen het eerder beminde object gerichte paranoïde haat in de psychose dragen er wel toe bij dat Freud voor deze grote destructiviteit op driftheoretisch vlak een plaats zoekt. De formulering van de doodsdriften zal onder meer hierop een antwoord bieden.

Herformulering van de driftheorie: levens- en doodsdriften

Freud

heeft zijn driftheorie uitgebouwd in de vorm van een dualiteit die in de loop der jaren grondige wijzigingen onderging. De seksuele drift vormt een constante, maar over de eraan tegengestelde drift heeft Freud bij herhaling opnieuw nagedacht: de zelfbehoudsdrift, de Ik-drift.

De kliniek heeft Freud ertoe genoodzaakt om aan de vijandigheid in de liefde steeds een belangrijke plaats toe te kennen. Een agressiedrift zoals bijvoorbeeld Adler voorstelde, heeft Freud nochtans steeds van de hand gewezen. Zonder het aanvaarden van deze agressiedrift krijgen vijandigheid en haat op driftheoretisch vlak echter slechts moeizaam een plaats. Ze werden afwisselend verbonden met deelcomponenten van de seksuele drift, de zelfbehoudsdrift en de Ik-driften.

In *Jenseits des Lustprinzips* (Freud 1920b) wordt de driftdualiteit opnieuw grondig doordacht. Zowel maatschappelijke (de ervaring van extreme destructiviteit ten tijde van de Eerste Wereldoorlog) als klinische factoren

(in het bijzonder: de herhalingsdwang) spelen daarin een rol. Freud is op klinisch vlak getroffen door het gegeven dat mensen situaties en psychische toestanden blijven herhalen of in de hand werken waarin een grote mate aan onlust aanwezig is. Extreem pijnlijke ervaringen (bijvoorbeeld, oorlogstrauma's of traumatische treinongevallen) worden in dromen steeds weer herbeleefd. Als therapeut ziet men niet tot welke wensvervulling deze traumatische dromen zouden kunnen bijdragen. Ze kunnen ook geen lust in zich hebben; ze hebben immers betrekking op ervaringen waarmee nooit enige lust verbonden is geweest. Het lustprincipe is in die pure onlust als het ware buitenspel gezet: er is, met andere woorden, een *Jenseits des Lustprinzips*.

Ter verklaring van deze neiging om telkens weer terug te keren naar een eerder reeds ervaren, extreem onlustvolle toestand, beroept Freud zich op omvattende, mythische krachten – de doodsdriften – waartegenover hij de levensdriften plaatst. Ze worden opgevat als destructieve versus constructieve driften, gekenmerkt enerzijds door ontbinding en desorganisatie of terugkeer naar meer elementaire elementen en anderzijds door binding en organisatie in grotere, complexere gehelen.

Nadat Freud gedetailleerd uiteengezet heeft welke klinische gegevens hem tot deze stap noopten, geeft hij allerlei wijsgerige funderingen voor de nieuwe driftdualiteit. Aan het slot van de tekst vraagt Freud zich nogmaals af welk klinisch gegeven het meest deze driftdualiteit tot expressie kan brengen: de gevoelsambivalentie wordt op dat moment naar voren geschoven. 'We zijn uitgegaan van de grote tegenstelling tussen levens- en doodsdriften. De objectliefde zelf laat ons een tweede, gelijksoortige polariteit zien, die van liefde (tederheid) en haat (agressie). Gelukte het ons nu maar deze beide polariteiten met elkaar in verband te brengen, de ene tot de andere te herleiden!' (Freud 1920b, p. 57-58; vert. p. 152).

Terwijl Freud (1895) in de *Studien über Hysterie* het conflict tussen seksuele en morele voorstellingen terugvoerde op de dualiteit van seksuele en Ik-driften, wordt nu de nieuwe driftdualiteit in verband gebracht met de gevoelsambivalentie. De ambivalentieconflicten lijken daardoor in 1920 op dezelfde hoogte geplaatst te worden als het psychisch conflict van onverenigbare voorstellingen eerder in Freuds werk. Dat is echter niet het geval. De gevoelsambivalentie wordt in 1920 enkel vermeld om de nieuwe driftdualiteit aannemelijk te maken, eerder dan dat deze gevoelsconstellatie op hernieuwde wijze belicht zou worden vanuit de nieuwe driftheorie.

De moeilijkheid van het verband tussen levens- en doodsdriften en de gevoelsambivalentie In *Das Ich und das Es* (Freud 1923) neemt Freud deze kwestie weer op. Een belangrijk probleem is namelijk dat de doodsdriften in alle stilte in het subject werkzaam zijn: 'Die Todestriebe leisten ihre Arbeit unauffällig' (Freud 1920b, p. 69), '[sie sind] im wesentlichen stumm' (Freud 1923, p. 275). Haat en sadisme jegens het object zijn dan

ook geen rechtstreekse expressies van de doodsdrijf. Het zijn veeleer klinische uitingen van de door narcistische libido gedreven afwenteling van de doodsdriften die allereerst in het subject werkzaam zijn. Sadisme jegens de objecten is in die zin een teken van de vroegste interactie tussen beide driften.

Vanaf het levensbegin gaan de levens- en doodsdriften een fusie aan. De verschillende vormen van sadisme tijdens de preoedipale fase zijn de expressies van deze steeds verder gaande driftfusie, die uiteindelijk, in de genitale organisatie, tot een libidinaal overwicht leidt: de vijandige bijmenging in de liefde is nu dienstbaar geworden aan de libido, bijvoorbeeld doordat ze uitingen van liefde de nodige kracht bijzet of doordat ze constructief gebruikt kan worden om het liefdesobject voor zich te winnen. Een normale variatie aan ambivalentie in het liefdesleven ('die reguläre Ambivalenz') doet zich bij eenieder voor doordat de archaische vormen van liefde nooit volledig achtergelaten worden ('die Triebmischung wird niemals ganz vollzogen'). Onder invloed van driftregressie of wanneer het zelfbehoudsstreven tijdens conflicten met significante anderen tijdelijk weer sterk geactiveerd wordt, behoort een normale proportie aan ambivalentie eveneens tot de mogelijkheden.

Pathologische ambivalentie in het liefdesleven heeft andere wortels: ze treedt op tegen de achtergrond van onvoldoende matiging of neutralisatie van de doodsdrijf. Dit leidt in de genitale fase tot de eerder reeds beschreven ambivalentie in de neurosen ('die altbekannte Liebe-Haß Ambivalenz der Neurosen') waarin beide gevoelscomponenten op ongeveer gelijke sterkte naast elkaar blijven bestaan ('das chronische nebeneinander von Liebe und Haß') of tot het dominant gebleven zijn van het sadisme ('die verselbstständigung der Sadismus') in de perversies.

De aard van de fusie van levens- en doodsdriften en de ermee gepaard gaande matiging van de agressie jegens beminde objecten, het onderscheiden van normale en pathologische fusieprocessen ten tijde van de pregenitale ontwikkeling en de invloed hiervan op het ontstaan van de narcistische neurosen zijn aspecten die door Freud (1923) aangeduid worden als uiterst belangrijk maar tevens verder onderzoek vergen: 'Het gaat vooralsnog om vreemde en onduidelijke processen, (...) zoals dat een drift door andere driften wordt weggedrongen of dat een drift zich van het Ik naar het object keert, en dergelijke' (Freud 1920b, p. 65; vert. p. 159).

'Op welke manier driften van beide categorieën zich onderling verbinden, vermengen en legeren, zou nog geheel onvoorstelbaar zijn; dat dit echter regelmatig en op grote schaal gebeurt, is een veronderstelling die in de samenhang van ons betoog niet van de hand kan worden gewezen' (Freud 1923, p. 269; vert. p. 54).

Freud (1923) werkt deze kwestie in *Das Ich und das Es* echter niet uit. Hij gaat andere wegen op: in het hoofdstuk *Das Ich und das Über-Ich (Ichideal)* opent Freud een nieuwe reflectie over het Oedipuscomplex, die hem leidt tot het

structurele model van de Tweede Topiek. We bespreken enkele aspecten in verband met de gevoelsambivalentie.

Biseksualiteit, positief en geïnverteerd Oedipuscomplex en gevoelsambivalentie Gelijktijdige masculiene en feminiene identificaties van zowel jongens als meisjes, op basis van de biseksualiteit, maken dat het enkelvoudige Oedipuscomplex slechts een vereenvoudigde voorstelling van zaken is. Eigenlijk is er sprake van een tweevoudig complex: een positief (normaal) en een negatief (geïnverteerd).

De jongen rivaliseert niet slechts met de vader en is teder jegens de moeder. Hij stelt zich tegelijk ook teder, passief-feminiën op tegenover de vader en jaloers-vijandig ten aanzien van de moeder. Aan het slot van het Oedipuscomplex treedt identificatie op met de vader, waardoor op een nieuwe wijze vastgehouden wordt aan de beminde moeder van het positieve Oedipuscomplex en de rivaliserende vaderrelatie van het negatieve complex vervangen wordt. Het meisje rivaliseert niet alleen maar met de moeder terwijl ze zich op de vader richt. Ze stelt zich ook op met tedere aanhankelijkheid jegens moeder en met vijandigheid jegens de vader. Aan het slot van het Oedipuscomplex treedt identificatie met de moeder op, waardoor het meisje op een nieuwe wijze de beminde vader van het positieve Oedipuscomplex weet vast te houden en de vijandige moederrelatie van het negatieve complex vervangen wordt. De uitkomst van het Oedipuscomplex bestaat aldus uit een aantal identificaties die in het Ik een aparte plaats innemen: het Ik-ideaal of Über-Ich als erfgenaam van het Oedipuscomplex met zijn gelijktijdige libidinale en vijandige ouderbindingen.

In het verlengde hiervan beschrijft Freud (1926, p. 130, vert. p. 155) in *Hemmung, Symptom und Angst* het Oedipuscomplex expliciet als een tweevoudig ambivalentieconflict: liefde en haat bestaan tegelijk, zowel jegens de vader als de moeder. In deze tekst herhaalt Freud de analyse van de kleine Hans om deze vier gevoelsstromingen te illustreren. Het valt echter op dat hij ook deze keer – net als in 1909 – enkel de ambivalente vaderrelatie van de kleine Hans bespreekt; van de dubbele gevoelens jegens de moeder komen alleen de lotgevallen van de tedere gevoelens aan bod: ‘Het gaat bij Hans (...) om een verdringing die haast alle componenten van het Oedipuscomplex treft, de vijandige én de liefdevolle impulsen jegens de vader en de tedere jegens de moeder’ (Freud 1926, p. 135, vert. p. 160).

Hoezeer het theoretische kader ook gecreëerd is om over de ambivalentie jegens beide ouders te spreken, in concreto blijft, anno 1926, de ambivalentie tegen de moeder nog onuitgewerkt.

Vanaf 1925 doet zich echter een verdere evolutie voor in Freuds werk die hem dichterbij de ambivalentie jegens de moeder brengt én hem bovendien de kans biedt om de invloed van de pregenitale ambivalentie op de oedipale ambivalentie te thematiseren. In *Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds* constateert Freud (1925) dat hij steeds aange-

nomen heeft dat het vrouwelijke Oedipuscomplex parallel verloopt aan het mannelijke, maar dat hierdoor de vraag naar de specificiteit van het Oedipuscomplex bij het meisje eigenlijk onbeantwoord bleef. Deze kwestie zal Freud in het begin van de jaren dertig opnemen in een aantal bijdragen over de vrouwelijke seksualiteit.

Liefde en haat, preoedipale en oedipale moederbinding Freud (1931 en

1933) beschrijft een aantal specifieke oedipale taken voor het meisje, onder meer het inruilen van de moeder als liefdesobject voor de vader. Het belang van de vaderrelatie voor de psychoseksuele ontwikkeling van het meisje was door Freud (1895) reeds in de *Studien über Hysterie* uitvoerig geïllustreerd. Pas in 1931 is Freud van mening dat hij de vaderrelatie van het meisje niet ten volle inzichtelijk kan maken zonder dieper inzicht te verwerven in de voorafgaande preoedipale moederbinding: 'We wisten natuurlijk dat er een voorstadium had bestaan van binding aan de moeder, maar wij wisten niet dat dit voorstadium zo rijk aan inhoud kon zijn, zo lang kon voortduren, zo veel aanleidingen tot fixaties en disposities kon achterlaten. (...) Kortom, wij raken ervan overtuigd dat men de vrouw niet kan begrijpen als men deze fase van de preoedipale moederbinding niet naar waarde schat' (Freud 1933, p. 127-128; vert. p. 135).

Tijdens de preoedipale moederbinding leven bij het meisje vijandige gevoelens ten aanzien van de vader, die als rivaal voor de exclusieve binding met de moeder beschouwd wordt. In de oedipale fase worden vervolgens de liefdevolle gevoelens voor de moeder op de vader overgedragen, terwijl de moeder de vijandigheid erft die eerder op de vader gericht was en nog versterkt wordt in het kader van het Oedipuscomplex.

Freud beschrijft in 1931 een aantal redenen die het meisje heeft om zich van de moeder af te wenden: jaloezie over nieuwgeboren broers en zussen, mateloosheid van de vroegkinderlijke vraag naar liefde die in wezen onverzadigbaar is, verwijt dat de moeder onvoldoende voeding gaf, boosheid vanwege het verbod van de moeder op masturbatie, castratiecomplex dat zich uit in de vorm van het verwijt van het meisje aan de moeder dat deze haar bij de geboorte geen penis meegaf. Freud lijkt hieraan het grootste gewicht te zullen geven: 'Hoe het ook zij, aan het einde van deze eerste fase van de moederbinding duikt als sterkste motief om zich van de moeder af te keren het verwijt op dat zij het kind geen echt geslachtsdeel heeft meegegeven, dat wil zeggen: het als vrouw heeft gebaard' (Freud 1931, p. 527; vert. p. 135).

Maar hij twijfelt: misschien is de preoedipale moederbinding hoe dan ook voorbestemd om ten onder te gaan, omdat ze nu eenmaal de vroegste en de meest intensieve binding is. Zulke archaische bindingen zijn onvermijdelijk ambivalent en deze ambivalentie vormt het achtergrondmechanisme dat, in interactie met andere redenen, de affectomkering van liefde in haat mogelijk maakt bij de aanvang van de oedipale fase. 'De intensieve binding van het kleine meisje aan haar moeder zou dus sterk ambivalent

moeten zijn en juist deze ambivalentie, gesteund door de andere factoren, zou de band met haar lossen moeten maken, (...)’ (Freud 1931, p. 528; vert. p. 136).

Maar ook hierover twijfelt Freud. De jongen moet met de preoedipale moeder toch ook zo’n intense en ambivalente band gehad hebben en hij houdt toch vast aan zijn intense moederbinding tijdens de oedipale fase. Freud komt er twee jaar later op terug.

In *Die Weiblichkeit* (in Freud 1933) wordt het castratiecomplex explicieter naar voren geschoven ter verklaring van de specificiteit van het Oedipuscomplex van jongens en meisjes. De reeds om allerlei redenen aanwezige, preoedipale ambivalentie van het meisje jegens de moeder vindt in het castratiecomplex eindelijk een katalysator die het lot van haar moederbinding bezegelt: ‘diese Bindung geht in Haß aus’. Deze beslissende biologische factor is bij de jongen niet voorhanden. Meer zelfs, de moeder-zoonrelatie is, volgens Freud (1933), zowel preoedipaal als oedipaal vrij van ambivalentie omdat de jongen alle haat naar de vader kan blijven richten en omdat de vooralsnog resterende ambivalentie jegens de moeder geneutraliseerd wordt doordat de moeder haar zoon idealiseert en trots op hem is. Ze weet in haar zoon eindelijk haar penisnijd bevredigd. ‘Alleen de relatie met een zoon schenkt de moeder onbeperkte bevrediging; het is al met al de meest volmaakte, minst ambivalente menselijke relatie die er bestaat. De moeder kan op haar zoon de eierzucht overdragen die ze bij zichzelf moest onderdrukken, (...)’ (Freud 1933, p. 143; vert. p. 150).

Ondanks een duidelijke opwaardering van de biologische factor bij de verklaring van de specificiteit van het vrouwelijke Oedipuscomplex, blijft Freud in 1933 de invloed erkennen van de preoedipale ambivalentieontwikkeling op de oedipale ambivalentie bij jongens en meisjes: bij het meisje vormt de preoedipale ambivalentie de basis die onder invloed van het castratiecomplex culmineert in haat en afwending van de oedipale moeder, bij de jongen wordt de preoedipale ambivalentie vanaf het begin geneutraliseerd door de afwenteling ervan op de vader (zie ook: Groen 1983; Meurs 1989; Meurs & Corveleyn 1990).

Voor de concrete invulling van de aard van de preoedipale ambivalentie valt Freud hoofdzakelijk terug op wat we al wisten uit *Triebe und Triebchicksale* (Freud 1915): de intense, archaische liefde is in die ontwikkelingsfasen steeds verweven met een agressieve component. De teksten uit de vroege jaren dertig over de vrouwelijkheid bevatten in die zin geen nadere specificaties over de preoedipale ambivalentieontwikkeling.

Freud geeft de fakkel in het preoedipale ambivalentievraagstuk door In *Angst und Triebleben* (in Freud 1933) brengt Freud vooralsnog een specificatie aan, maar hiervoor beroept hij zich op Abraham die sinds 1917 het grootste belang hecht aan het onderzoek naar de oraal-sadistische en anaal-sadistische ambivalentie.

De orale fase kan in twee subfasen worden verdeeld, waarbij de vroegste orale fase gekenmerkt wordt door orale incorporatie, de latere door bijtgedrag. Hier situeert Abraham het begin van de ‘ambivalent phase’ die tot aan het einde van de oedipale fase loopt, terwijl de eerste orale fase als ‘pre-ambivalent’ beschouwd wordt. ‘In het eerste en laagste stadium (...) ontbreekt iedere ambivalentie in de relatie tot het object, de moederborst. Het tweede stadium, gekenmerkt door het opkomen van de bijtactiviteit, is *oraal-sadistisch* te noemen: het vertoont voor het eerst de verschijnselen van ambivalentie, die vervolgens in de *anaal-sadistische* fase zo veel duidelijker worden’ (Freud 1933, p. 106, vert. p. 113).

In het *anaal-sadisme* worden door Abraham eveneens twee subfasen onderskend: het vroege en het late *anaal-sadisme*, beide volledig gesitueerd in de ambivalente fase. Bij de overgang van de eerste naar de tweede *anaal-sadistische* fase vindt een belangrijke wijziging plaats in de ambivalente relatie met de objecten en in de dominante angst die ermee gepaard gaat. ‘Abraham heeft in 1924 aangetoond dat men in de *anaal-sadistische* fase twee stadia kan onderscheiden. In de vroegste van deze twee stadia overheersen de destructieve tendensen van het vernietigen en verliezen, in het latere de object-vriendelijke tendensen van vasthouden en bezitten. Halverwege deze fase verschijnt dus voor het eerst de consideratie met het object als voorloper van de latere liefdevolle objectbezetting’ (Freud 1933, p. 105-106; vert. p. 113).

Behoudsgezinde en objectvriendelijke tendensen worden duidelijker. Agressie jegens het object blijft niet langer onbekommerd (‘gleichgültig’); ze wordt langs andere wegen tot expressie gebracht of gesublimeerd, waardoor het object zelf gespaard blijft (‘Ablencken der Aggressionsneigungen’, ‘Rücksicht nehmen auf das Objekt’, ‘Momente wenn sich Mitleiden regt’). Bij de overgang naar de tweede anale fase beseft het kind op een duidelijkere manier de eigen agressie jegens het object, waardoor de angst voor objectverlies geleidelijk de tot dan toe dominante angst – de doodsangst of annihilatieangst – vervangt.

De preoedipale ambivalentie, waarvan Freud in 1916 en 1917 in de *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, aangaf dat hij er nog onvoldoende inzicht in had, is door Abrahams onderzoek na 1917 veel concreter geworden. Freuds eigen ambivalentieonderzoek dat al langer op een laag pitje stond, stopt hier. Met het vermelden van Abraham is het alsof Freud de fakkel op dit vlak doorgeeft. Tussen 1934 en 1940 wordt de ambivalentie slechts sporadisch aangehaald, al hebben sommige van deze fragmenten wel belangrijke paden voor latere reflectie geopend: enerzijds de relatie tussen splitsing en ambivalentie, anderzijds het verband tussen driftfusie, neutralisatie van destructiedrift en civilisatieprocessen.

Splitsing en ambivalentie

In *Die Ichspaltung im Abwehrvorgang* vraagt Freud (1940) zich af wat de specifieke afweermechanismen van perversies en psy-

chosen zijn, in vergelijking met de neurosen. De Ik-splitsing wordt in dat kader naar voren geschoven en geïllustreerd aan de hand van het fetisjisme. De relatie van het Ik tot de externe realiteit is in het fetisjisme getekend door dubbelheid: de externe realiteit wordt door het Ik tegelijk erkend en ontkend (geloochend).

De perceptie van het vrouwelijke genitaal en de masturbatiefantasieën die er betrekking op hebben, roepen castratieangst op die door de creatie van een fetisj afgeweerd kan worden. De masturbatie kan nu betrokken worden op de fetisj en niet langer op het vrouwelijke genitaal dat de 'trigger' voor de castratieangst vormde. Het Ik lijkt hierdoor een ingenieus compromis gevonden te hebben: er wordt enerzijds rekening gehouden met de eisen van de externe realiteit (de 'realiteit' van de castratie bij de perceptie van het vrouwelijke genitaal wordt erkend) terwijl anderzijds de mogelijkheid gecreëerd wordt om de aanspraken van de driften te blijven bevredigen (door masturbatie, betrokken op de fetisj). Bij nader inzien gaat deze dubbele verhouding van het Ik echter gepaard met een fundamentele splijting of klieving in het Ik: de eenheid van het Ik is definitief verloren gegaan. Dit is tegengesteld aan de synthesefunctie van het Ik: het verticaal gekliefde Ik van de fetisjist vormt een contrast met het horizontaal gelaagde Ik van de neuroticus.

Lichtenberg & Slap (1973) suggereren op basis van deze tekst dat het verband tussen splitsing en ambivalentie bij Freud nogal zwak is. Ze hebben in zoverre gelijk dat Freud in deze tekst niet over de constellatie van liefden en haatgevoelens spreekt en ook het begrip 'ambivalentie' niet inbrengt. De Ik-splitsing heeft hoofdzakelijk betrekking op het loochenen van de externe realiteit, daar waar de verdringing erop wijst dat iets innerlijks, van de orde van het driftmatige, afgeweerd wordt (Corveleyn 1993, persoonlijke mededeling).

Lichtenberg & Slap (1973) hebben echter ook ongelijk (zie Brook 1992). Ten eerste gaan de latere splitsingsconcepten die betrekking hebben op het vroege afwentelen van haat op de buitenwereld, terug op andere teksten van Freud. Klein (1935) inspireert zich voor haar splitsingsconcept bijvoorbeeld op *Triebe und Tribschicksale* (Freud 1915), waarin Freud het lust-Ik beschrijft, dat ervaring opdeelt in lust en onlust, daarbij alle onlust buiten de symbiose met de moeder projecterend. De eerste opdeling door het Ik van ervaringen in lust en onlust is door Mahler e.a. (1975, p. 43) 'the first quasi ontogenetic basis of the splitting mechanism of love and hate' genoemd. Ten tweede bevat de tekst uit 1940 een aantal aanzetten die in latere ambivalentieliteratuur uitgewerkt zijn: de algemene idee van Ik-splitsing (Fairbairn 1944; Klein 1946), de idee van coëxistentie van gelijktijdige, tegengestelde tendensen die in gespleten toestand elkaar niet beïnvloeden (Heimann 1949) en de splitsing als specifieke afweer van de preneurotische stoornissen (Jacobson 1953).

Gevoelsambivalentie en cultuurvorming

Freud (1912-1913) heeft in Totem und Tabu de gevoelsambivalentie ingeroepen ter verklaring van moraliteit en sociale groepsvorming. Massenpsychologie und Ich-Analyse (Freud 1921) vormt het complement hiervan: ook in het verdere functioneren van de sociale groep – zodra deze gevormd is – speelt de gevoelsambivalentie een belangrijke rol.

Groepen mogen dan wel ontstaan zijn op basis van een primaire agressie (de broers verenigen zich om de vader uit de weg te ruimen), ze functioneren verder op basis van liefde (zo niet, dan zou na de moord de strijd van allen tegen allen weer losbarsten). Cruciaal is de figuur van de groepsleider, die de cohesie binnen de groep versterkt doordat hij de banden tussen zichzelf en de groepsleden aanhaalt, de identificatie binnen de groep bevordert en de groepsleden de illusie biedt dat ze allen in gelijke mate bemind en gewaardeerd worden. De gevoelsambivalentie eist echter onvermijdelijk haar tol: de vijandige component zal vroeg of laat de cohesie in de groep bedreigen. Om deze weer te versterken, wordt de vijandigheid buiten de groep geprojecteerd, door een bestaand vijandbeeld nieuw leven in te blazen of een nieuw vijandbeeld te creëren. De cohesie binnen de groep wordt tegelijk geïdealiseerd.

De vertekening die zich in de perceptie van de ‘andere’ groep voordoet, neemt in deze sociaal-psychologische processen soms groteske vormen aan. Op basis hiervan zijn sommige groepsleden in staat tot misdaden jegens de ‘anderen’ die ze in een meer individueel contact met hen nooit zouden begaan; tegelijk vertonen bepaalde groepsleden in dienst van de eigen groep een opofferingszin die ze eveneens als individu nooit zouden evenaren. In groepsverband blijkt de mens, met andere woorden, in staat tot zowel de moreel meest hoogstaande als de moreel meest verwerpelijke handelingen.

De latere culturele geschriften van Freud (1927, 1930, 1939) zijn filosofischer, minder klinisch van aard. De gevoelsambivalentie wordt er niet meer in vermeld. De nauwe verwevenheid van barbaarse, destructieve wreedheden en voortschrijdende beschavingsprocessen wordt er verklaard aan de hand van de grote ‘mythische’ strijd tussen constructieve en destructieve krachten, de levens- en destructiedriften (doodsdriften).

In *Zukunft einer Illusion* (1927) beschrijft Freud de functie van de verboden en geboden van de religie en van de wetten en normen van de cultuur: ze werken als een collectief Über-Ich dat zich verzet tegen een potentieel onbeperkte destructiedrift in de mens en tegen geweld dat ook in de seksuele driften aanwezig is. De wreedheid in de menselijke driftmatige natuur is daarmee echter niet ongedaan gemaakt. Ze zoekt andere wegen naar bevrediging, bijvoorbeeld in het bevorderen van agressie jegens andere groepen. Echter, vijandigheden jegens ‘vreemden’ kunnen niet permanent doorgaan. In de tussenliggende periodes van vrede tussen groepen ontdekt het individu binnen de eigen groep wat het van hem vergt om zijn

driftnatuur aan banden te leggen: het individu ondervindt, met andere woorden, wat de *Kulturarbeit* van hem vergt.

De civilisatie legt de aangeboren destructiedriften en de Eros aan banden door van het individu te eisen dat het zich onderwerpt aan normen en verboden. Het individu ervaart deze eisen innerlijk, aan de hand van schuldgevoelens. Het collectieve Über-Ich van een cultuur houdt echter geen rekening met wat voor de individuele leden van de cultuurgroep draaglijk is aan schuldgevoelens. Het individuele lid van een cultuurgroep ondervindt hierdoor onvermijdelijk een malaise: *Das Unbehagen in der Kultur* (Freud 1930).

Freud wil in deze latere culturele geschriften enerzijds de verdiensten van de beschavingsprocessen aantonen (de civilisatie als bescherming tegen de potentieel destructieve driftmatige natuur van de mens) en anderzijds erop wijzen dat het persoonlijke geluk van het individu in deze civilisatieprocessen niet gegarandeerd is. Verder beschrijft Freud de mogelijkheid dat de civilisatie zichzelf ondergraaft door bij het individu een onbehagen teweeg te brengen. Dit wordt van belang wanneer men beseft dat bij de transformatie van de menselijke natuur in het kader van de civilisatieprocessen, niet slechts de destructiedriften beteugeld worden maar ook de Eros. Hoe meer deze Eros verdrongen wordt, hoe meer het terrein open komt te liggen voor diens tegenhanger, de destructiedrift.

Enriquez (1984) beschrijft een aantal domeinen waarop deze paradox zich daadwerkelijk toont. De eisen van de cultuur maken ten eerste dat het conflict tussen seksueel verlangen en ethiek in wezen nooit ten volle op te lossen is voor het individu. Verder kunnen de voortschrijdende beschavingsprocessen de destructiviteit nooit doen verdwijnen (slechts verzachten of verplaatsen naar cultureel, etnisch, raciaal, staatkundig 'anderen'), houden de wapenarsenalen die ontworpen zijn ter beteugeling van vijandigheden zelf een potentiële vernietigingscapaciteit in, brengt de transformatie van de natuur in dienst van de mens de natuur zelf in gevaar (het ecologische vraagstuk) en dreigt de technologie – het middel bij uitstek om de natuur in dienst van de mens te stellen – de mens zelf te exploiteren, te onderwerpen en van zichzelf te vervreemden.

Besluit

Met de culturele geschriften zijn we op belangrijke menselijke en maatschappelijke vraagstellingen gestoten die ons een idee geven van de omvang en de actualiteit van de vragen die Freud zich stelde. De latere tendens in de psychoanalyse om aan Freuds klinische geschriften duidelijk meer aandacht te schenken dan aan zijn culturele geschriften, maakt dat de rol van de gevoelsambivalentie vooral in het klinische domein uitgewerkt werd. Deze tendens wordt nog versterkt door het gegeven dat Freud zelf op het klinische domein nog wel de contouren van de gevoelsambivalentie uitstekende, doch belangrijke aspecten van dit terrein verder haast braakliggend achterliet. Dit geldt vooral voor het preoedipale samenspel van liefde

en haat en voor de specificiteit van de ambivalentieproblematiek in de preneurotische (narcistische) stoornissen. De postfreudiaanse psychoanalyse heeft zich op deze lacune gericht, waardoor Freuds vroegste ambivalentieconcept – de liefde- en haatgevoelens in oedipaal perspectief en in de psychoneurosen – zelfs enigszins op de achtergrond verdween.

In vergelijking met Freuds werk over de oedipale ambivalentie, blijkt zijn werk over de preoedipale ambivalentie veel meer fragmentarisch gebleven te zijn. Wanneer we deze fragmenten systematiseren, zien we welke schat hier verborgen ligt voor de postfreudiaanse psychoanalyse (zie Meurs 2000). Abraham (1924) onderzocht in detail de oraal-sadistische en anaal-sadistische ambivalenties. De omslag naar grotere objectvriendelijkheid bij de overgang naar de tweede anale fase kwam centraal te staan in Kleins werk over de depressieve positie, die ze geleidelijk vroeger in de ontwikkeling situeerde, bij de overgang naar de tweede orale fase (het begin van Abrahams ‘ambivalente fase’). De voorafgaande preambivalente fase werd bij Klein (1946) vervolgens de inspiratiebron voor de paranoïd-schizoïde positie. Jacobson (1953) en Kernberg (1974) werken verder uit hoe splitting de dominante afweer is in de preneurotische stoornissen. Hartmann e.a. (1949) beschrijven de vroegste driftfusie in detail en leggen een verband met Ik-sterkte, neutralisatie van agressie, binding tussen libido en agressie en synthese van liefde en haat. A. Freud (1965 en 1974) beschrijft normale en pathologische ontwikkelingslijnen van preoedipale en oedipale ambivalentie in objectrelaties.

Het spreekt vanzelf dat deze lijst verre van volledig is. Ze toont vooral de brede schaal waarop het ambivalentieconcept zich in de psychoanalyse verspreidde. Dit concept haalt zijn status van basisconcept vooral uit die brede toepassing, eerder dan uit zijn conceptuele helderheid. Het concept spreekt tot de verbeelding; het is een populair begrip maar evenzeer een *ugly duckling* in de bijt van de psychoanalytische basisconcepten. Het heeft ongemerkt immers zeer verschillende betekenissen gekregen die het gebruik niet vergemakkelijken. Het voordeel hiervan is dan weer de plasticiteit, waardoor het momenteel in de klinisch gerichte psychoanalytische literatuur een centrale plaats inneemt. Beide tendensen – de betekenisdeficiëntie én de grote klinische relevantie van het ambivalentieconcept – gaan uiteindelijk terug op Freuds enthousiaste doch tevens ruime toepassing van dit concept, waarvan we in dit tweeluik de drie centrale betekenislijnen aan bod brachten.

Freud voerde het ambivalentieconcept vooral in om de constellatie van liefde- en haatgevoelens te omschrijven, eerst oedipaal en later preoedipaal. De andere betekenislijn – die van allerlei tegenstellingenparen – is in zijn oeuvre terug te vinden in belangrijke teksten als *Triebe und Triebchicksale* en de gevalsbeschrijving van de *Wolvenman*, maar blijft al bij al toch een intermezzo. Alfa en omega van Freuds ambivalentieconcept houden verband met het samenspel van liefde en haat.¹

Freuds ambivalentieconcept (1916-1940)

Patrick Meurs, Gaston Cluckers, Jozef Corveleyn

Noot

1. De brede betekenis van het ambivalentieconcept die na Freud voor een conceptueel probleem zorgde, is dus slechts gebaseerd op een beperkt gedeelte van Freuds werk. Deze brede betekenis van ambivalentie dient vooral begrepen te worden tegen de achtergrond van bepaalde ontwikkelingen in de postfreudiaanse psychoanalyse (zie Meurs 2000; Meurs & Cluckers 2002). Daarin wordt aan het Ik de functie toegekend een synthese tot stand te brengen tussen allerlei tegenstellingen: het Ik als *pontifex oppositorum* (Szondi 1968).

In de egopsychologie heeft vooral A. Kris (1984 en 1988) het onderscheid gethematieerd tussen convergente en divergente conflicten, waarbij de eerste soort conflicten vooral op psychische conflicten tussen contradictorische voorstellingen slaat die elkaar uitsluiten, de tweede soort op allerlei complementaire tegenstellingenparen of 'ambivalente' instellingen die in samenspel tot een eenheid moeten worden gebracht. De coëxistentie van liefde en haat

maakt principieel deel uit van wat A. Kris ambivalentieconflicten (of divergente conflicten) noemt, maar is te midden van het brede bereik aan tegenstellingenparen in de egopsychologie geen bevoorrechte betekenislijn meer van het ambivalentieconcept. In de postfreudiaanse objectrelationele modellen slaat ambivalentie opnieuw veel meer op het samenspel van liefde en haat jegens een zelfde significant object.

We menen dat deze korte verwijzing naar de postfreudiaanse lotgevallen van het ambivalentieconcept kan volstaan. In principe valt ze buiten het bestek van ons tweeluik over Freuds ambivalentieconcept. Het is echter interessant om te laten zien hoe verschillende richtingen na Freud, op basis van bepaalde elementen uit diens oeuvre, de conceptuele moeilijkheden rond dit concept bij de grondlegger van de psychoanalyse gemaximaliseerd hebben. Het leidde, met betrekking tot het ambivalentieconcept, tot een ernstige betekenisdeficiëntie.

Literatuur

Abraham, K. (1924). A short study of the development of the libido. In K. Abraham (1953) (red.), *Selected papers on psychoanalysis* (p. 418-501). New York: Basic Books.

Brook, J.A. (1992). Freud and splitting. *International Review of Psycho-analysis*, 19, 335-351.

Corveleyn, J. (1993). Onuitgegeven notities van het postgraduaat seminarie Dieptepsychologie over 'splittings', Faculteit der psychologie en Pedagogische Wetenschappen; Katholieke Universiteit Leuven, de dato 22 februari 1993.

Enriquez, E. (1984). *De la horde à l'état*. Parijs: Presses Universitaires de France.

Fairbairn, W.R. (1944). Endopsychic structure considered in terms of object relationships. In: W.R. Fairbairn (red.), *An object-relations theory of the personality* (p. 88-136). New York: Basic Books.

Freud, A. (1965). *Normality and pathology in childhood: Assessment of development*. Harmondsworth: Penguin Books. (Zie ook: *The Writings of Anna Freud*, 6.)

Freud, A. (1974). A psychoanalytic view of developmental psychopathology. *The Writings of Anna Freud*, 8, 57-74. Harmondsworth: Penguin Books.

Freud, S. (1895). Studien über Hysterie. *Gesammelte Werke I* (p. 75-312). (Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1905). Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. *Gesammelte Werke V* (p. 27-145). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1909). Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben. *Gesammelte Werke VII* (p. 241-377). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1912-1913). Totem und Tabu. *Gesammelte Werke IX*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1915). Triebe und Triebchicksale. *Gesammelte Werke X* (p. 209-232). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1916-1917). Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. *Gesammelte Werke XI*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1917). Trauer und Melancholie. *Gesammelte Werke X* (p. 427-446). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. Vertaling: Rouw en melancholie. *Sigmund Freud: Nederlandse Editie: Psychoanalytische Theorie 1* (p. 65-86). Amsterdam: Boom.

Freuds ambivalentieconcept (1916-1940)

Patrick Meurs, Gaston Cluckers, Jozef Corveleyn

Freud, S. (1920a). Über die Psychogenese eines Falles von weiblicher Homosexualität. *Gesammelte Werke XII* (p. 269-302). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag (1973). Vertaling: Over de psychogenese van een geval van homosexualiteit bij een vrouw. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Ziektegeschiedenissen 2* (p. 175-209). Amsterdam: Boom.

Freud, S. (1920b). Jenseits des Lustprinzips. *Gesammelte Werke XIII* (p. 1-69). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. Vertaling: Aan gene zijde van het lustprincipe. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Psychoanalytische Theorie 1* (p. 93-165). Amsterdam: Boom.

Freud, S. (1921). Massenpsychologie und Ich-Analyse. *Gesammelte Werke XIII* (p. 71-161). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1922). Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität. *Gesammelte Werke XIII* (p. 193-207). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1923). Das Ich und das Es. *Gesammelte Werke XIII* (p. 235-289). Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1973). Vertaling: Het Ik en het Es. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Psychoanalytische Theorie 3* (p. 9-82). Amsterdam: Boom.

Freud, S. (1925). Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds. *Gesammelte Werke XIV* (p. 17-30). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1926). Hemmung, Symptom und Angst. *Gesammelte Werke XIV* (p. 111-205). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1927). Zukunft einer Illusion. *Gesammelte Werke XIV* (p. 325-380). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1930). Das Unbehagen in der Kultur. *Gesammelte Werke XIV* (p. 419-405) Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1931). Über die weibliche Sexualität. *Gesammelte Werke XIV* (p. 515-537). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. Vertaling: Over de vrouwelijke seksualiteit. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Klinische Beschouwingen 3* (p. 121-145). Amsterdam: Boom.

Freud, S. (1933). Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (w.o. 'Die Weiblichkeit' [p. 87-118] en 'Angst und Triebleben' [p. 119-145]) *Gesammelte Werke XV*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. Ver-

taling: *Colleges inleiding tot de psychoanalyse – Nieuwe reeks. Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Inleiding tot de Psychoanalyse 3*. Amsterdam: Boom.

Freud, S. (1939). Der Mann Moses und die monotheistische Religion. *Gesammelte Werke XVI* (p. 101-246). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Freud, S. (1940). Die Ichspaltung im Abwehrvorgang. *Gesammelte Werke XVII* (p. 57-62). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

Groen, J. (1983). Geslachtsverschil. Een psychoanalytische verkenning. Meppel: Boom.

Hartmann, H., Kris, E. & Löwenstein, R. (1949). Notes on the theory of aggression. *Psychoanalytic Study of the Child*, 3-4, 9-36.

Heimann, P. (1949). Some notes on the psycho-analytic concept of introjected objects. *International Journal of Psycho-Analysis*, 22, 8-17.

Jacobson, E. (1953). Affects and psychic discharge processes. In: R. Löwenstein (red.), *Drives, affects, behaviour* (p. 38-66). New York: International Universities Press.

Kernberg, O. (1974). *Severe personality disorders: Psychotherapeutic strategies*. New York/Londen: Yale University Press.

Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. In: M. Klein (red.) (1975), *Love, guilt and reparation and other works 1921-1945* (p. 262-289). Londen: Hogarth Press.

Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. In: M. Klein (1975) (red.), *Envy and gratitude and other works 1946-1963* (p. 1-24). Londen: Hogarth Press.

Kris, A. (1984). The conflicts of ambivalence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 39, 213-234.

Kris, A. (1988). Some clinical applications of the distinction between divergent and convergent conflicts. *International Journal of Psychoanalysis*, 69, 431-441.

Lichtenberg, J.D. & Slap, J.W. (1973). Notes on the concept of splitting and the defence mechanism of splitting of representations. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 21, 772-787.

Mahler, M., Pine, F. & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. New York: Basic Books.

Freuds ambivalentieconcept (1916-1940)

Patrick Meurs, Gaston Cluckers, Jozef Corveleyn

Meurs, P. (1989). *De vrouwelijkheid in de recente Franse psychoanalytische literatuur. Een controversieel thema*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven (Promotor: Prof. dr. J. Corveleyn).

Meurs, P. (2000). *Gevoelsambivalentie in ontwikkelingsperspectief. Grondige literatuurstudie over een complex psychodynamisch basisconcept en empirisch onderzoek naar de structuur van positief en negatief affect*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Faculteit der Psychologie en Pedagogische

wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven (Promotor: Prof. Dr. G. Cluckers).

Meurs, P. & Cluckers, G. (2002, in druk). *Gevoelsambivalentie in ontwikkelingspsychopathologisch perspectief*. Leuven/Apeldoorn: Garant.

Meurs, P. & Corveleyn, J. (1990). Oude vragen, nieuwe antwoorden. *Recente Franse literatuur omtrent vrouwelijkheid*. *Psychoanalyse*, 6, 109-120.

Szondi, L. (1968). *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen*. Stuttgart/Bern: Hans Huber Verlag.

Summary

By his use of the concept of ambivalence, Freud mainly referred to ambivalence of feeling, prototypically the constellation of love and hate. Freud had a special interest in the neurotic forms of the conflicts of ambivalence, rooted in oedipal development. He gradually came to recognize that an understanding of the preoedipal development of ambivalence was of the utmost importance for the understanding of the interplay of love and hate in the narcissistic disorders, especially melancholia and paranoia. This led him to an appreciation of the specificity of the archaic fusion of life and death instincts. In normal early integration processes, aggression becomes a constructive element of libidinal feelings, while in pathology the aggressive component becomes more disruptive or even destructive and dominant. Freud's findings on preoedipal ambivalence of feeling are more fragmented than in the field of oedipal ambivalence. This seems to have stimulated post-Freudian psychoanalysis to investigate this field which Freud clearly demarcated but for the rest left untouched.

Manuscript ontvangen: 18 augustus 2001

Definitieve versie: 23 maart 2002